

KIS-519 – Gl. intrinsèque, extrinsèque

(GE – 13 12 96)

En orin an daou dermen-mañ arveret e lavar ar preder emañ La. *intrinsicus* "en diabarzh ; a-ziabarzh ; o vont war-du an diabarzh" ; *extrinsecus* "en diavaez ; a-ziavaez ; a-vaez ; ouzhpenn". Lodek int er steudad deveradoù diwar La. *secus* "hervez ; war lez ; a-hed" ma kaver ivez : *altrinsicus* "en tu all ; du-mañ, du-se" ; *circumsecus* "tro-dro" ; *postsecus* "war gil" ; *uttrinsicus* "en eil tu hag egile".

Gl. *intrinsèque*, Al. *innerlich*, *eigen*, Sz. *intrinsic*, *intrinsic* "a zo parzh kevaneke en un ergorenn dezевout ha n'eo ket en he c'heñverioù gant ergorennoù all". O vont a louet da c'houbar :

~ a zo e diabarzh un organ, h.a. hep keñver gant an diavaez. Sk. : Gl. " Les muscles *intrinsèques* de l'œil ", evel kigenn frankaer ar mab lagad (sl. GEGO. p. 108) ;

~ a-zivout orin un argerzh, a zo e diabarzh an amgant ma c'hoarvez. Sk. : Gl. " Les causes *intrinsèques* d'une maladie ", evel arbennoù hilel kaheadoù 'zo ;

~ a-zivout doareoù ur boud o tennañ d'e anien ha n'eo ket d'ur saviad pe d'an darvoudoù. Sk. : Gl. " La valeur *intrinsèque* d'un homme ne s'estime pas d'après ce qu'il vaut dans telle fonction".

Gl. *extrinsèque*, Al. *äußerlich*, Sz. *extrinsic*, *extrinsic*, "a-ziavaez d'an ergorenn desellet, estren d'he anien". A louet da c'houbar :

~ a zo oc'h eren un organ ouzh furmadurioù all. Sk. : Sz. " *Extrinsic* ocular muscles " (Gl. " Muscles oculo-moteurs "), ar c'hwec'h kigenn stignet etre boull ha pod al lagad ;

~ a-zivout orin un argerzh, a zo en diavaez eus an amgant ma c'hoarvez. Sk. : Gl. " Les causes *extrinsèques* d'une maladie ", evel ar garvevion o tevoudañ ar poreoù ;

~ a-zivout doareoù ur boud o tennañ d'an amveziadoù. Sk. : Gl. " Les raisons *extrinsèques* du succès d'un homme politique ".

Diskoulmoù diseurt zo bet kinniget da zec'heriañ e brezhoneg hevelep daouad kealioù : *diabarzh* ~ *diavaez*, *a-ziabarzh* ~ *a-ziavaez*, *diabarzh* ~ *diavaez(i)ek*, *ebarzhel* ~ *avaezel*, *ennañ e-unan* ~ ?, *drezañ e-unan* ~ ?, *piaouel* ~ ?, *ennaek* ~ ? Arnodet int bet e lavar ar Brederouriezh ha dav e voe anzav ez int amresis, re zisplegus, pe digempouez e diouer an eil termen. Hini moarvat ned eo da zisteurel, nemet e vank, ha pa ve evit an arver prederel, un daouad termenoù resis, dezho un erdal ledan neoazh. Goude goulenn ali ar yezhoniour, e kinnigan ober gant Br. **enien**, **ezien**. (Sl. studienn GP pelloc'h en notenn-mañ.)

Oc'h adkemer ar bommoù roet diaraok da skouer, e kinnigan :

~ Br. “ Kigennoù *diabarzh* al lagad ”.

~ Br. “ Arbennoù *enien* (*a-ziabarzh*) ur c'hleñved ”.

~ Br. “ Talvoud *enien* (*piaouel*) un den ne brizier ket diouzh ar pezh a dalv er garg-mañ-karg ”.

~ Br. “ Kigennoù *diavaez* al lagad ”.

~ Br. “ Arbennoù *ezien* (*a-ziavaez*) ur c'hleñved ”.

~ Br. “ Arbennoù *ezien* berzh ur politiker ”.

Keal nes da *enien* eo *enlenat* (Gl. *inhérent*). “ *Enlenat* d'un divoud lavaret eo nep savelad, arstalek pe get, a zo un doare bezañ *enien* d'an kez divoud, ha n'eo ket un daveadur d'un dra all. « *Bihanoc'h eget Versailles* ned eo ket evel *yac'hus* pe *plijus chom enni* un doare bezañ enlenat da Fontainebleau. Mar bije Versailles kaset da get ha Fontainebleau o trebadout, e paouezje Fontainebleau a vezañ bihanoc'h eget Versailles hep ma ve kemmet tra enni... Mat e ve diforc'hiñ an daou seurt erganadoù oc'h ober anezho erganadoù *enlenadel* (Gl. propositions d'*inhérence*) hag erganadoù *daveadel* (propositions de *relation*) » J. LACHELIER” (A. Lalande, *Dict. phil.*, p. 515). Sl. ivez KIS-093, La-05, pp. 69-70.

Merkomp keñverelezh ar c'healioù *enien* hag *ezien*. Gwerzh verkel ur pezh moneiz zo doare *enien* e-keñver e werzh werc'hel er blegenn-mañ-plegenn armerzhel ; doare *ezien* eo avat e-keñver e werzh evel metal. Ar werzh-mañ d'he zro a sellor evel *ezien* e kement m'emañ e dalc'h neuennadurioù priz ar metal. Ha petra lavarout eus *talvoud enien* un den en diarsell hanvoudelour a zo evitañ an anien desavelet gant an hanvoud ?

(GP da GE – 14 12 96)

[Studienn savet goude un dalc'h labour dre bellgomz.]

A-ZIVOUT *ENIEN* HAG *EZIEN*

Lezet vo er-maez amañ kudenn arganteulioù resis ar gerioù-mañ evit sellout hepken ouzh gwiriegzh o savadur.

Kejañ a reer, e denanvennoù an henvrezhoneg pergen, gant un eil elfenn a liesgeriad *-gen*, ‘gouenn, lignez’ he c'hentster. Arallstummoù zo dezhi < *-ien* >, < *-ian* > hag ivez er brezhonegoù a-vremañ < *-jen* >, < *jan* > ([**ZE**,ⁿ **ZA**,ⁿ]) o deus degaset FLEURIOT, GVB 185 § 65,3, da grediñ e veze distilhet gant /-j-/ abaoe prantad an hBr. Gant ma vo adarveret e ranko enta kemer ar furm < *-ien* > /-jen/.

Ar gudenn a sav zo homañ : ha lakaat a c'haller *-ien* war-lerc'h an araogennoù *en* hag *ez-* ?

1) Boutin eo ar gerioù deveret diouzh an araogennoù / rakverboù en holl yezhoù indezeuropek ha pell eo a vezañ dianav er yezhoù keltiek, da skouer gant Ie. **en*, astennet en **eni* / **nei* e kaver an usrez **nītero-* > hIn. *nitarám*, Au. *nieder*, &a ; anavezet mat eo Gn. *Ouxisama* = **ups* (Br. *uc'h*) + dibenn an dreistrez > Kb. *uchaf*, Br. **uc'hañ* (romanekaet en *Eusa*), &a.

2) An elfenn *-ien* ned eo ket ul lostgeriad, ur bennrann wirion o sevel ul liesgeriad ne lavaran ket. Ent strizh, **enien* a dalfe , * ‘gouenn ziabarzh’, evel **gourien* * ‘gouenn veur’, &a.

3) Padal, Jean HAUDRY, *L'indo-européen* 24, a skriv reizh :

Les suffixes dérivationnels sont parfois d'anciens lexèmes, comme fr. *ment* < lat. *mente*, all. *-heit* et angl. *-hood* < germ. **xaidu-*.

Setu perak e kav din e c'hallfemp ober gant al “lostgeriad” arnevezvrezhonek *-ien*, stagus ouzh nep geriad evel pa vije anezhañ ul lostgeriad orinel gant ar sterva ‘o tont eus, diwanet diouzh’ *uel sim*. ha neuze *enien* * ‘o tont eus an diabarzh’, &a.

4) An araogenn (rakverb) **eks* ay eas da hIw. *a + D* ‘er-maez a’ (evel rakverb *ess-* [es- dirak ar sonennoù hag s]), sl. GOI 507-510. E Gn. e kaver *Ex-* /ex/, sl. *Ex-obnus*, *Ex-cingus*, &a. Hervez GVB 293 § 131 e kavfed < *e* > *ch* « *i* » *hemel* = ‘hep *i*, er-maez eus *i*, heñvel’. Evel rakgeriad e veze hBr. *es-*, krBr. *es-* dirak ur gensonenn ha /w/ (hag *s-* a-wezhioù zoken), hogen hBr. *ech-* dirak ur sonenn (‘et parfois devant *b*, *d*, *g*’, eleze /p& t& k&/, sl. ma ‘Reizhiad skriv. an hBr.’), ac'hann hon *dilenn* < hBr. *dic* < *h* > *lin* / t&ixl'n / < **d''#-eks-glend-* (GVB 379 § 173). Ned eo chomet /ex-/

⟨ *ec'h-* ⟩ e krBr. ha nBr. nemet a-barzh e liesgeriadoù skornet deuet da vezañ klevet evel furmoù eeun (sl. GIB² 682) hag hollekaet e voe en /es-/ skrivet *ez-* peurliesañ (zoken en ur strollad evel *eztaol* na c'hell bezañ distaget met [>Estaçl]). Forzh penaos -*ien* a grog gant ar gensonenn [j] hag ac'hann e ranker ober gant *ezien* * ' o tont eus an diavaez '.

Arabat ve bezañ touellet gant an arallstumm *ec'h* da'r stagell / rannan *ez*. Da gentañ, homañ zo /ez/, krBr. *ez* < **ide-*; kent mont da get e BrMW. [M = *mez(ek)* = kreiz, sl. *mezheven*] e tremenas moarvat a-dreuz da [h] kreñvaet betek [g], hag ac'hann ' *ec'h* ' a hañval bezañ e goshañ skouer gant GJ. 59 hervez GIB² 677 ha degemeret, siwazh, gant Vallée na gomprenne tra er gudenn. Sl. HMSB 276 ss. § 176. Hervez HPB 548 § 783 : ' Mod.B *ez*, *ec'h*. The latter should normally have become **e* before vowels in T., K., and V. but in fact it seems to have developed a hiatus-filling -/h/ before vowels in sandhi, treated in V. in the same way as final -*x* and -*q* '.